

Rolf Dobelli

MƏNTİQLİ DÜŞÜNMƏ SƏNƏTİ

Təfəkkürünüzdəki 52 qüsura
yol verməsəydiniz,
həyatınız kökündən dəyişərdi

Tərcüməçi:
Şiraslan Yusubov

qanun nəşriyyatı

Rolf Dobelli

DIA KUNST DES KLAREN DENKENS

52 Denkfehler,
die Sie besser anderen
überlassen

Mit Illustrationen von Birgit Lang

Belə bir fikir mövcuddur ki, ibtidai insanların beyni yalnız iki funksiyanı yerinə yetirmək üçün hesablanmışdı: ov etmək və yığıcılıqla məşğul olmaq. Lakin təəssüflər olsun ki, bəşər tarixində çox böyük dəyişikliklər baş verdiyi üçün indi bizim bu rəngarəng dünyada pula, karyeraya yanaşma, ailə və sosial münasibətlər dəyişib. Ona görə də biz təhtəlşüurumuzda hazırlanmamış, qayğılar içində sahmana salınmamış “mental tələyə” düşürük. Rolf Dobelli bir neçə il məntiqi yanlışlıqları araşdıraraq, özünü bu məsələlərin öyrənilməsinə həsr edir. Məlum olur ki, biz hiss etmədən, anlamadan bu sıxacın məngənəsinə düşürük. Bu kitab özünü və ətrafa baxmağa kömək edəcək.

Rolf Dobelli DIE KUNST DES KLAREN DENKENS

Rolf Dobelli MƏNTİQLİ DÜŞÜNMƏ SƏNƏTİ

Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2014, 320 səh.

Janr: non-fiction/özünüinkışaf

Ölçü: 115x175 mm

Cild: yumşaq

Çapa imzalandı: 14.05.2024

Naşir:	Şahbaz Xuduoğlu
Tərcüməçi:	Şiraslan Yusubov
Redaktor:	Anar Mahmudov
Korrektorlar:	Şəfiqə Quliyeva, Ceyran Abbasova
Texniki redaktor:	Aygül Yelmarlı
Mətn dizaynı:	Rahilə Şamil
Qapaq dizaynı:	Rafael Qasım

Qanun Nəşriyyatı

Bakı, AZ 1102, Tbilisi pros., 76

Tel: (+994 12) 431-16-62; 431-38-18

Mobil: (+994 55) 212-42-37

e-mail: info@qanun.az

www.qanun.az

www.fb.com/Qanunpublishing

www.instagram.com/Qanunpublishing

ISBN 978-9952-26-676-4

© Qanun Nəşriyyatı, 2014

© 2011 Carl Hanser Verlag München

Fotografie von © Photolibrary/Corbis

Illustrationen: Birgit Lang, Hamburg

Bu kitabın Azərbaycan dilinə tərcümə və yayım hüquqları Qanun Nəşriyyatına məxsusdur. Kitabın təkrar və hissə-hissə nəşri “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa ziddir.

MÜNDƏRİCAT

Həyatda sağ qalmanın mövqeyinin yanlış qiymətləndirilməsi.

*Sağ qalan haqqında yol verilən sistemativ yanlışlıq.....*15

Qarşılıqlı münasibətlərdə gerçəkliyin yanlış dərk olunması

*Biz Harvard Universitetinin yaxşı universitet olduğunu bilmirik.....*21

Özündən çox razı olma effekti

*Siz nəyə görə sistemativ bilik və bacarığınıza daha artıq qiymət verirsiniz?*27

Sosial həmrəylik

*Milyonlarla adam cəfəng şeylərə inandığı üçün həqiqəti tapa bilmir.....*33

Geri qaytarılmayan xərclərlə bağlı yanlış əqli davranış

*Keçmiş səhvlərinizi inkar edin, "keçənə güzəşt" deyərlər*39

Qarşılıqlı olma effekti

*Nəyə görə bar qadınları rəfiqlərinə lazım olduğundan artıq içki vermirlər*45

İlkin ağıla gələn yanlış fikrin təsdiqi (I hissə)

*"Müstəsna hal" ifadəsi yoxdursa, onda işinə ehtiyatla yanaş*51

İlkin ağıla gələn yanlış fikrin təsdiqi (II hissə)	
<i>Sevimlilərinizi öldürün.....</i>	57
Avtoritətə tabe olma	
<i>Siz nəyə görə avtoritetlərə qarşı münasibətdə baş aymaməlisiniz</i>	63
Ziddiyyət effekti	
<i>Siz nəyə görə fotomodel rəfiqənizi evdə qalmağa məcbur etməlisiniz</i>	69
Sadə evristika	
<i>Nəyə görə sizdə heç bir şəhər planı olmadığı halda, başqa şəhər planından istifadə etməyiniz daha yaxşıdır</i>	75
“Yaxşılaşmaqdan öncə, pisləşmək” tələsi	
<i>Əgər kimsə “ağrılı-acılı yollardan” söhbət salarsa, bu sizin üçün həyəcən siqnalı olmalıdır</i>	81
Retrospektiv təhrif etmə	
<i>Nəyə görə ən düzgün tarixin özü belə yanlış məlumatlar verir</i>	87
Köhnə tarixi bilmə effekti	
<i>Nəyə görə sizin qeydiyyat kitabçası tutmağınız məsləhətlidir</i>	93
Özündən uydurma bilik	
<i>Siz yenilikləri oxuyan diktorları niyə ciddi qəbul etməməlisiniz</i>	99
Yanlış nəzarət	
<i>Bizim nəzarətimizdə olanlar biz düşündüyümüzədən daha azdır</i>	105

Həvəs və maraq üçün həssaslıq

Nəyə görə siz öz vəkalinizə artıq pul ödəməməlisiniz..... 111

Normaya düşmə

Həkimlərin, konsultantların, məşqçilərin və psixoterapevtlərin şübhəli müvəffəqiyyəti..... 117

Almenda faciəsi

Nəyə görə ağıllı adamlar öz ağıllarından istifadə etmirlər..... 123

Nəticə tərəfə yuvarlanma

Heç vaxt qərarınızı nəticəyə görə qiymətləndirməyin..... 129

Seçim paradoksu

Nəyə görə çox – həmişə az deməkdir..... 135

Aldadıcı simpatiya

Siz özünüzü ağılsız aparırsınız, çünki istəyirsiniz ki, sizi sevsinlər..... 141

Möcüzə effekti

Fövqəladə hadisələrdən qaçmaq olmaz..... 147

Qrup şəklində fikir yürütmə

Nəyə görə ümumi razılıq əlaməti təhlükəli ola bilər..... 153

Şəxsi əmanət və ya xəzinə effekti

Həyat malında gözünüz olmasın..... 159

Sıfır dərəcəli risk yanlışlığı

Nəyə görə sıfır dərəcəli risk çox baha başa gəlir..... 165

Ehtimalın inkar olunması

Nəyə görə cek-pot getdikcə genişlənir171

Məhdudluq yanlışlığı

*Nəyə görə şirniyyat məmulatları nə qədər azdırsa,
o qədər şirin olurlar*.....177

Xüsusi nümunələrlə əlaqədar olan yanlışlıq

*Sən Vayominq ştatında olarkən nal səsi eşidirsən
və gözlərinin önündə isə ağ-qara
zolaqlar canlanır*183

Oyunçunun yanlışlığı

*Nəyə görə həyatda bərabərləşdirici
qüvvələr yoxdur*189

Fakta söykənmə effekti

*Müvəffəqiyyət bizim başımızı necə
gicalləndirir*195

İnduksiya (ümumidən xüsusiyyə doğru hərəkət)

*İnsanların əllərindən milyonlarını necə
almaqlar*.....201

İtkiyə nifrət etmə

*Nəyə görə şübhəli sifətlər bizim nəzarimizi
daha tez cəlb edir*207

Sosial tənbellik

*Nəyə görə insanlar qrup halında tənbellik
olurlar*213

Eksponensial (faizlə) hesablama

*Bölünmüş kağız vərəqi bizi nə vaxt çıxılmaz
vəziyyətdə qoya bilər*217

Qalibin lənətlənməsi effekti

*Siz bir avro üçün nə qədər
pul xərcləyərdiniz*223

Fundamental atribusiyanın (bədi əsərin yaranma yerini və vaxtını müəyyən etmə) yanlışlığı

*Yazıçıdan heç vaxt romanında tərcümeyi-halından
bəhs etməsini soruşmayın*229

Səbəb-nəticə əlaqəsindən irəli gələn yanlışlıq

*Nəyə görə hacıleyləyə inanmaq
lazım deyil*235

Parıldama effekti

*Nəyə görə gözəl adamlar daha yaxşı karyera qurmaq
imkanına malikdirlər*241

Alternativ imkanlar

*Təbrik edirik! Siz rus ruletkasını
udmusunuz*247

Proqnoz vermə təxəyyülü

*Kristal kürə öz üzərindəki şəkilləri necə
təhrif edir*251

Konyunksiya yanlışlığı

*Nəyə görə konkret tarixlər işin mahiyyətini
təhrif edə bilər*257

Dar çərçivə effekti

*Vacib o deyil ki, nə deyirsən, vacib odur ki,
necə deyirsən*263

Yüksək fəallıq effekti

*Gözləmə və bekar olma nəyə
görə darıxdırıcıdır.....*269

Hərəkətsizliyə lazımı qiymət verməmək

*Nəyə görə siz gah problem olursunuz, gah da
hansısa məsələnin həlli kimi
çıxış edirsiniz.....*273

Öz aqlını səhv qiymətləndirmə yanlışlığı

*Nəyə görə siz heç vaxt və heç nə üçün
günahkar deyilsiniz.....*279

Gedonistik etalon

*Nəyə görə işə gedən yolu
qısaltmaq lazımdır.....*285

Assosiasiya yanlışlığı

*Nəyə görə təcrübə bəzən insanı
ağılsız edir.....*291

İşə təzə düzələnin bəxtinin gətirməsi effekti

*Əgər əvvəlcə hər şey yaxşı gedirsə,
ehtiyatlı olun.....*297

Koqnitiv dissonans

*Kiçik yalanların köməyi ilə biz özümüzü
necə sakitləşdiririk.....*303

Diskauntun hiperbolik səviyyəsi

*Bu gün nəyin varsa onunla yaşa! İstirahətini isə
bazar gününə saxla.....*307

ÖN SÖZ

Hər şey 2004-cü ildə bir payız axşamından başladı. Nəşriyyatçı Hubert Burdanın dəvətilə mən Münhenə “İntellektual adamlarla sadə mübadilə” adlı səfərə yola düşdüm. Bundan əvvəllər özümü heç zaman “İntellektual” adam kimi qəbul etməmişdim (xalq təsərrüfatı fakültəsini bitirib sahibkarlıqla məşğul olurdum), buna baxmayaraq, iki romanımı nəşr etdirmişdim. Bu isə necə deyərlər, bəs edirdi.

Bir dəfə fəlsəfə meyilli gizli Voll-Strit treyderi (birja makleri) Nassim Nikolas Taleb öz stolunda əyləşmişdi. Mən ona yaxınlaşaraq özümü ingilis və şotland izahlı dilçiliyini bilən, xüsusən də devidhyumşünas kimi təqdim etdim. Onlar məni tamamilə səhv saldılar. Mən heç nə demədim, bir az ətrafa baxıb gülümsədim və bu qısa aranı öz “möhtəşəm” fəlsəfi biliklərimi örtbasdır etmək üçün istifadə etdim. Taleb dərhal boş bir stulu özünə tərəf çəkdi və stulun üstünü hamarlayaraq orada əyləşməyimi təklif etdi. Xoşbəxtlikdən söhbət Hyumdan bir neçə kəlmə getdikdən sonra Voll-Strit keçdi və mən özümü ən azından tarazlaya bildim. Biz özümüzü də istisna etmədən baş direktorların etdiyi sistematik yanlışlıqlar haqqında mükəllimə apardıq. Belə bir məqama toxunduq ki, əgər geriyə nəzər sal-

saq, ehtimal olunmayan hadisələr daha çox həqiqi görünür. Biz bir məsələyə güldük ki, investorlar özlərini birja kurslarında alqı-satqıda üstünlük hüquqları ilə aksiyalardan ayıra bilmirlər.

Nəticədə o mənə manuskript yazılarını göndərdi, mən onlara xülasə verdim, bir hissəsini tənqid etdim və bunlar dünyada ən yaxşı bestseller – “Der Şvartse Şvann” nəşrinə daxil edildi. Kitab Talebi intellektual dünya ulduzlarının liqasına cəlb etdi. Mən artmaqda olan intellektual ehtiyacımınla “evristika elmini və tarazlığın pozulması” üzrə ədəbiyyata qapıldım. Bununla paralel, özünü amerikan Şərq Sahil İnteligensiyası kimi ifadə edən çoxlu sayda adamlarla mübadilələrimiz möhkəmləndi. Bir il sonra anladım ki, mən öz işimlə yanaşı, yazıçı və sahibkar qismində tam sosial və koqnitiv (idrak) psixologiya təhsilini bitirdim.

Mənim burada işlətdiyim “Yanlıs düşüncə” anlayışı rasionallıqdan, optimal, məntiqi, ağıllı idrak və davranışdan sistemli yayınmadır. “Sistemli” sözü çox vacibdir, çünki biz tez-tez həmin istiqamətdə səhvlər edirik. Məsələn, çox zaman biliyimizə aşağı qiymət verməli olduğumuz halda, bizdə özümüzdən son dərəcə razıqalma halları baş verir. Yaxud da nəyi isə itirmək təhlükəsi: o bizi nəyisə qazanmaq baxışından daha çox ümitsizliyə gətirir. Riyaziyyatçılar bizim yanlıs düşüncələrimizin asimmetrik bölünməsindən danışa bilərlər. Məsələn, xoşbəxtlikdə: asimmetriya bəzən yanlışlığı öncədən görməyə imkan verir.

Yazıcılıq və iş fəaliyyətim dövründə qazandığım fəaliyyət bacarığımı boşuna xərcləməmək üçün mən sistemətiq məntiqi yanlışlıqların siyahısını, şəxsi lətifə və qeydlərimi yığmağa başladım. Lakin bunları nə vaxtsa nəşr etdirmək fikrim yox idi. Mən bunları tamamilə özüm üçün etmişdim. Tezliklə hiss etdim ki, bu yazıların nəinki kapital qoyma sahəsində, eləcə də iş və şəxsi həyatımda əhəmiyyəti var. Məntiqi yanlışlıqlar haqqında biliklər məni sakit və düşüncəli bir adam etdi: öz yanlış diaqnozlarımı erkən aşkar etdim və bunun mənə çoxlu ziyan yetirməsindən qabaq, bu yoldan çəkəndim. İlk dəfə başa düşdüm ki, əgər bəzi adamlar ağılsız davranaraq, sizinlə qarşılaşdıqında silahlanıblarsa, deməli, üstünlükləri şübhəsizdir. Lakin hər şeydən əvvəl, irrasionallıq kabusu o zaman aradan qalxır ki, əlində onu çəkəndirmək üçün kateqoriyalar, anlayışlar və izahatlar olur. Şimşək və göy gurultuları Bencamin Franklindən bəri heç də nadir hallarda baş vermir, nə zəifləyib, nə də sakitləşib, lakin şimşəkdən qorxma hissi azalıb və həmin vaxtdan bəri olan təbii hadisələrə düşünmədən yanaşırıq.

Tezliklə söylədiklərim haqqında kiçik kurslarımla maraqlananlar üçün sevinc anları başladı. Bu maraq "Frankfurter Allgemeiner Zeitung"da və İsveçrə "Sonntags Zeitung"unda çoxsaylı məruzələrlə (daha çox həkimlər, investorlar, aksioner cəmiyyətlərində nəzarətçilər şurası və baş direktorlar üçün) zənginləşdi və nəhayət, bu kitabla bağlı həftəlik yazılar getdi.

Belə! Kitab indi sizin əlinizdədir.

HƏYATDA SAĞ QALANIN MÖVQEYİNİN YANLIŞ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Sağ qalan haqqında yol verilən sistemətik yanlışlıq

İnsanlara elə gəlir ki, "sağ qalanlarda" məlumatlar çoxdur, lakin "önlərdə" isə bu praktiki olaraq yoxdur. Ona görə də tədqiqatçılar "önlərdə" xeyli sayda vacib informasiyaların gizləndiyini unudaraq, ümumi xüsusiyyətləri "sağ qalanlar" arasında axtarmağa cəhd edirlər.

Nəyə görə qəbiristanlıqları ziyarət etmək faydalıdır?

Reto adlı bir musiqiçi hər yerdə rok ulduzlarının uğurlarını aşkar edir... Onları televizorlarda, jurnalların üz qabığında, internet portallarında istənilən vaxt görmək olar. Bu musiqiçilərin səs yazılarını siz böyük mağazalarda, səs yazma studiyalarında, habelə idman zallarında, fitnes klublarında dinləyə bilərsiniz. Həyatda uğur qazanmış bir çox musiqiçiləri hamı tanıyır.

Reto gitara çalan müxtəlif sənətçilərin qazandıqları uğurları nəzərə alaraq bir rok qrupu təşkil et-

mək qərarına gəlir. Maraqlıdır, görəsən, o, nə vaxt-sa buna nail ola biləcəkdirmi? Zənnimizcə, onun bu işin öhdəsindən gəlmə ehtimalı çox aşağıdır. Güman ki, bir çox başqaları kimi, o da sonda məsləkdaşlarının – uğur qazana bilməyənlərin – uyuduğu qəbiristanlıqda tapılacaq. Qəbiristanlıqda uyuyan gitaraçıların sayı isə şou səhnələrində çıxış edən musiqiçilərin sayından on min dəfə çoxdur. Lakin jurnalistlər nəinki artıq sönmüş rok ulduzlarla, habelə işdə bəxti gətirməyənlərlə də heç bir halda maraqlanmırlar. Ona görə də ictimai rəy belə bir qəbiristanlığın mövcudluğu barədə, ümumiyyətlə, fikir yürütmür.

Həyatda sağ qalanın mövqeyinin yanlış qiymətləndirilməsi deyəndə, bəxti gətirməyənlərdən fərqli olaraq, gündəlik həyatda daha çox nəzərə çarpacaq uğur qazanan başa düşülür. Ona görə də insanların böyük bir hissəsi müvəffəqiyyət əldə etmək üçün şəxsi şansını yenidən qiymətləndirir. Onların verdiyi bu qiymət isə nəticədə xülya olur.

Unutmayın ki, müvəffəqiyyət qazanmaq ehtimalı son dərəcə cüzidir. Hər bir uğur qazanan yazıçının arxasında onun kimi yüz yazıçı dayanır. Onlar uğur qazana bilmədilər, çünki kitabları satılmadı. Bu yüz yazıçının da hər birinin arxasında yüz yazıçı durur ki, bunlar da nəşriyyat tapa bilmədilər. Bunların da hər birinin arxasın-